

УДК 332.142.4

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

О.Б. Бурова, здобувач*

Розглянуто еволюцію теоретичних положень щодо розвитку сільських територій. Проведено науково-теоретичний аналіз категорій “сільські території”, “сільська поселенська мережа”, “сільське поселення” в контексті з сутністю, структурою та рівнем використання їх ресурсного потенціалу.

Сільські території, сільська поселенська мережа, сільське поселення, потенціал.

Проблеми розвитку сільських територій за останні роки перетворилися в одне з найбільш дискусійних регіональних питань, вирішення яких слід починати з оцінки економічної та соціально-культурної ситуації, враховуючи виробничі, демографічні, екологічні та інші особливості. Саме тому, забезпечення гармонійності розвитку сільських територій повинно ґрунтуватися на засадах єдності й цілісності, взаємозв'язку централізації і децентралізації проведення державної політики, з обов'язковим урахуванням історичних, економічних, екологічних, географічних, демографічних особливостей, етнічних та культурних цінностей кожного територіального утворення.

* Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, академік НААН України Терещенко В.К.

Аналіз основних досліджень і публікацій. З опублікованих останнім часом результатів фундаментальних досліджень українських вчених із даної проблематики особливою глибиною і широтою охоплення проблем регіонального розвитку сільських територій та обґрунтованістю наукових положень вирізняються праці О.Г. Булавки, С.І. Мельника, М.К. Орлатого, О.І. Павлова, І.В. Прокопи, В.К. Терещенка, Л.О. Шепотька, В.В. Юрчишина та ін.

Науковці висловили багато різних думок і, відповідно, стратегій розбудови сільської поселенської мережі. Проте, на наш погляд, необхідно обрати таку стратегію, стрижнем якої має бути інтерес спочатку до кожної територіальної громади, села, жителя, а вже потім держави й суспільства. Ними вже напрацьовано теоретичні положення, розглянуто основні проблеми розвитку сільських територій, обґрунтовано напрями соціально-економічної політики на селі. Водночас, більшої уваги потребує дослідження ресурсного потенціалу сільських територій у взаємозв'язку з його складовими та всіма сферами сільської життєдіяльності.

Розвиваючи цю думку, на наш погляд, заслуговує трактування науковцями понятійно-категорійної сутності: сільської території, сільської поселенської мережі, сільського поселення в контексті із сутністю, структурою та рівнем використання їх ресурсного потенціалу.

Мета дослідження – розкрити та обґрунтувати сутність категорій розвитку сільських територій, які підлягають науковим дискусіям.

Виклад основного матеріалу. Недостатня вивченість категорій “сільська територія”, “сільська поселенська мережа” негативно впливає на прийняття рішень щодо формування повноцінного життєвого середовища, на ефективне використання наявних потенціалів сільських територій, на раціональне їх поєднання через створення потужних виробничої та соціальної сфери безпосередньо в сільській місцевості. Це стосується не тільки складових елементів ресурсного потенціалу, а й взаємозв'язку з інтелектуальним і духовним розвитком сільських жителів. Зокрема, на їх взаємодоповнення вказують Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа, О.П. Максимюк: “...складові потенціалу сільського сектору взагалі – людські й земельні ресурси, матеріальна база агропромислового виробництва, виробнича й соціальна інфраструктура, форми організації виробництва та обслуговування тощо – існують не в абстрактному просторі сільської місцевості. Їх реальні представники – сільські жителі, земельні ділянки, виробничі об'єкти, заклади соціального обслуговування тощо, розташовані, функціонують, відтворюються в конкретних сільських поселеннях і на прилеглих до них територіях” [7, с. 141].

У цьому контексті С.І. Мельник визначає, що “сільська територія” – це історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну й функціональну сукупність селищ, сіл, хуторів, односімейних та інших житлових утворень, які знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад [1, с. 342]. Безумовно, з таким визначенням можна погодитися. Проте слід враховувати й те, що територія як природне системоутворювальне явище, обов'язково має включати в себе не лише поселенську мережу як першооснову її розвитку, а й прилягаючу до неї земельну територію.

На це, зокрема, звертає увагу В.В. Юрчишин, зазначаючи, що сільська територія, по-перше, не лише житлове, а соціально-природне просторове утворення, по-друге, поселенська мережа, елементом якої виступає сільська територія, навпаки, сама є компонентом сільських територіальних утворень [8, с. 5]. Однак, він не розмежовує її на територіальну і соціальну утворювальну складову.

Булавка О.Г., уточнюючи сутність категорії “сільські території”, зазначає, що за своєю організаційною структурою сільські території уособлюють у собі двоблокову побудову: поселенську мережу – як першооснову їх розвитку і власне земельну територію з розміщеними на ній лісовими, водними ресурсами та корисними копалинами. Розвиваючи таку точку зору, він підкреслює, що в загальному плані під категорією “сільська територія” необхідно розуміти як історично сформовану в законодавчо визначених межах системну сукупність, що поєднує в собі адміністративно-територіальну (села, сільські поселення в розрізі сільських рад, районів, областей, країни в цілому) та територіально-функціональну (сільськогосподарське виробництво, переробка продукції її збереження і реалізація) належність щодо створення належних умов праці і проживання сільського населення, зайнятості та забезпечення продовольчої безпеки країни [6, с. 7].

Щодо поділу сільських територій, то, на наш погляд, їх необхідно розглядати за чотирирівневим принципом (рис. 1). До першого, низового і базового рівня належать сільські території, що знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад. Важливою їх ознакою є наявність сукупності структуроутворювальних елементів на мікрорівні: сіл, хуторів та малих односімейних поселень, з прилягаючими до них територіями сільськогосподарських та інших угідь, з розташованими на них виробничими й соціальними об'єктами.

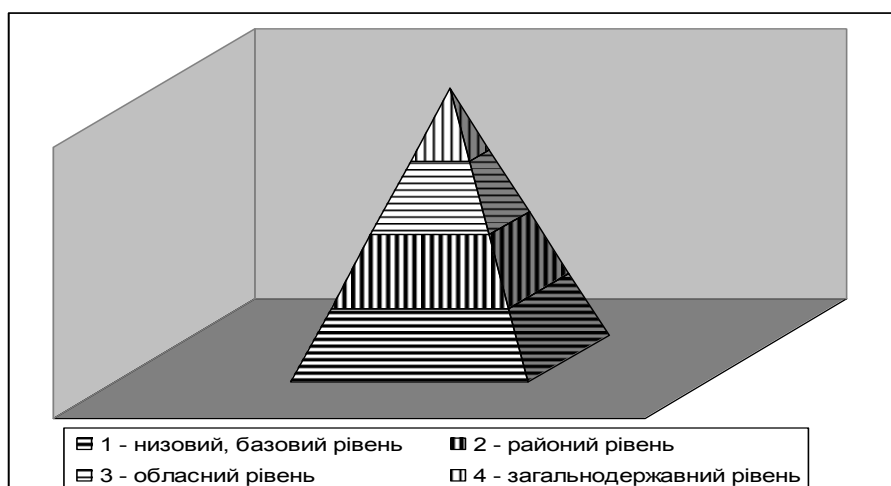


Рис. 1. Піраміда ієрархічності розвитку сільських територій*

*Джерело: складено автором на основі [4, с. 25].

Наступним рівнем сільських територій є районний. Структурно він включає сукупність вищезазначених територій першого рівня, в межах певного адміністративного району. Його організаційно-управлінським ядром

виступає, як правило, селище міського типу обласного підпорядкування. Крім територіальних утворень низового рівня, ця підсистема обов'язково включає підприємства переробних галузей промисловості, агросервісні, будівельні, транспортні підприємства, інфраструктуру, установи і заклади сфери обслуговування районного рівня.

Сукупність сільських територій районного рівня складає обласний та загальнодержавний рівень. Обласний рівень виокремлюється сільськими територіями районів (міст), суб'єктами якого є облдержадміністрації, обласні ради, територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади. Лексін В.М. вважає (і ми з ним погоджуємося), що, як на місцевому, так і на районному та обласному рівнях, сільські території є просторово-функціональним сегментом регіону. При цьому, він є певною частиною соціального, природного, економічного, інфраструктурного, культурно-історичного і власне просторового потенціалів у цілому, що перебувають під юрисдикцією державних і місцевих органів влади [4, с. 27].

Безперечно, що вищезазначену класифікацію сільських територій у плані їх розвитку за чотирма рівнями можна визнати лише частково. З точки зору сукупної їх цілісності, на нашу думку, можливе виокремлення одного й того ж рівня, які за своїми сутнісними характеристиками подібні між собою, хоча в географічному відношенні представляють різні сегменти простору. Водночас, можна виділити локальні сільські території, що складаються з двох і більше територіальних утворень, які займають становище між низовим і загальнодержавним рівнями.

З огляду на це, важливим аспектом організації розвитку сільських територій є об'єднання зусиль відповідних державних, обласних, регіональних та місцевих органів влади, тому що найбільша проблема полягає в їх узгодженості між собою. Іншими словами, безпідставно сподіватися, що відповідальність за необхідний рівень розвитку сільських територій візьме на себе лише держава. Не під силу це й конкретній сільській громаді на місцевому рівні. Успіх можливий, на нашу думку, тільки за "вертикального" взаємозв'язку.

Територія як системоутворювальне явище розподіляється на міську та сільську підсистеми (рис. 2). При цьому, поселенський вимір сільського розвитку представлений переважно руральним (від англ. rural – сільський, селянський) за типом забудови і способом життя населених пунктів, що відрізняються від міст.

Доповнюючи, слід наголосити, що розвиток сільських територій – це процес, спрямований на стабільне забезпечення збалансованого розвитку сільськогосподарського виробництва і сільської поселенської мережі на основі системної і модернізованої соціально-економічної розбудови, формування належного екологобезпечного середовища як гарантії надійності та привабливості сільської місцевості для проживання, праці й відпочинку [6, с. 8].

Сприйняття сільської території, як винятково територіального утворення, з самого початку має розглядатися надміру спрощеним, оскільки обмежує її внутрішньо-сутнісне розуміння і, як наслідок цього, ускладнює її системне вивчення та ефективне використання властивого кожній такій

території потенціалу. У зв'язку з цим, кожне окремо взяте сільське територіальне утворення має розглядатися з кількох позицій: територіально-просторової, територіально-адміністративної, природної, виробничо-господарської, соціальної та екологізабезпечуючої.

Категорія “сільська територія”, порівняно з категорією “сільська поселенська мережа”, з точки зору як територіально-просторової, так і територіально-адміністративної, мають трактуватися не як синоніми. Їх збалансування і динамічний розвиток на основі ефективного використання ресурсного потенціалу значною мірою повинен визначатись оптимальним функціонуванням економічної та соціальної сфери загалом. Щодо цього нині існують різні думки.

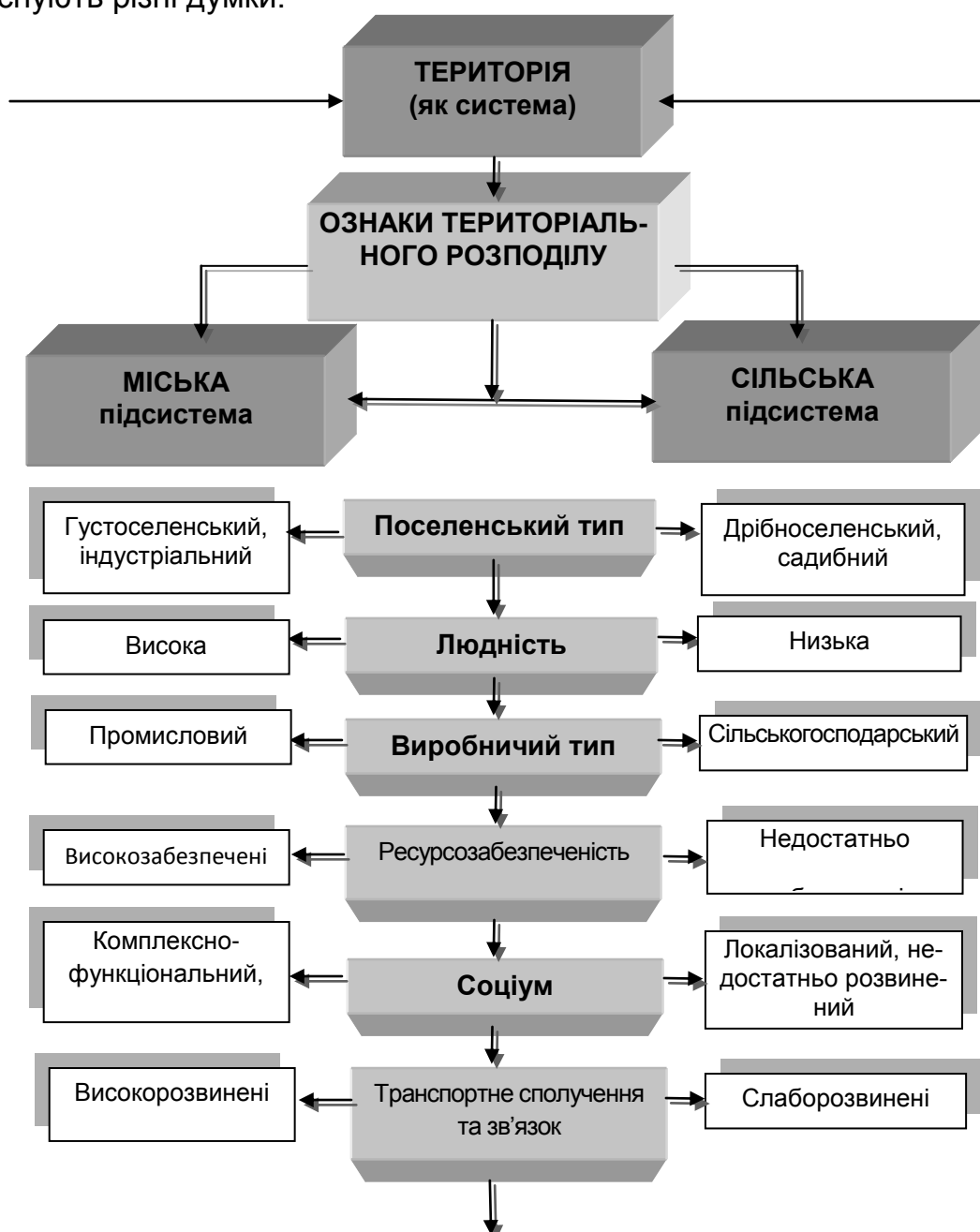


Рис. 2. Порівняльна характеристика територіального розподілу за основними ознаками*

*Джерело: розроблено автором на основі [3, с. 113].

Орлатий М.К. підходить до цієї категорійної сутності з іншого боку. Під “сільською поселенською мережею” він пропонує розглядати “... сукупність матеріальних об’єктів і населення, що в них проживає, яка має певні історичні традиції, обряди, звичаї тощо” [2, с. 14]. Проте таке трактування не відображує основне із соціальної точки зору – вона не є середовищем відтворення населення, трудового потенціалу. Ми не можемо цілком погодитися з таким баченням, тому що категорія “сільська поселенська мережа” – це “... історично сформоване в просторі середовище сіл, хуторів, слобідок, односімейних жилих утворень, сполучених між собою шляхами, засобами зв’язку та іншими комунікаціями, зумовлене раціональним поєднанням природного, трудового, виробничого, економічного, соціального та екологічного потенціалів з метою ефективного виконання функцій переважно сільськогосподарського виробництва, яке без відтворення населення неможливе” [5]. Саме тому, кожна територія характеризується цілісністю і відносною автономністю (виробнича, економічна, соціальна та ін.). З цих позицій цілісність її ґрунтується, насамперед, на природних, географічних, історичних, демографічних, економічних особливостях, етнічних і культурних традиціях.

Така точка зору знаходить підтвердження і в законодавчих актах, де визначається, що “сільське поселення” – це “... місце постійного проживання людей у сільській місцевості, облаштоване об’єктами житлового, соціального, виробничого призначення та відповідною інфраструктурою” [5].

Доповнюючи сутність категорії “сільське поселення” з іншої сторони, слід зауважити, що це окремий у межах територіально-адміністративної одиниці земельний осередок, з розміщених на ньому житлових будинків постійного проживання людей, з певними історичними традиціями, звичаями і обрядами, зайнятих, переважно, в сільськогосподарському виробництві, а також об’єктів виробничого, соціального, екологічного призначення, спрямованого на примноження сільського територіально-адміністративного та суспільного багатства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, розвиток сільських територій залежить від комплексного вирішення економічних, соціальних, демографічних, екологічних проблем. У цьому контексті, на наш погляд, слід активізувати розвиток сільської місцевості за трьома аспектами. Перший – сільські регіони мають розглядатися як певні саморегулюючі системи, здатні самостійно вирішувати соціальні та економічні проблеми на основі розвитку аграрного виробництва. Другий аспект полягає в необхідності спрямування навіть обмежених бюджетних ресурсів на розв’язання конкретних за пріоритетами проблем сільських територій. Третій аспект передбачає, що ефективне функціонування потенціалу сільських територій має відбуватися на основі стійкого розвитку сільського господарства шляхом диверсифікації сільської економіки та підвищення рівня її конкурентоспроможності.

Список літератури

1. Мельник С.І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села / С.І. Мельник. – К. : ІАЕ, 2004. – 428 с.

2. Орлатий М.К. Соціальна сфера села: теорія, методологія та проблеми розвитку / М.К. Орлатий. – К. : Ін.-т аграр. економіки УААН, 1997. – 200 с.
3. Павлов О. Регіональна історія України / О. Павлов : зб. наукових статей. – 2009. – Вип. 3. – С. 113–132.
4. Павлов О.І. Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління : моногр. / О.І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2008. – 208 с.
5. Проект Закону України “Про упорядкування сільської поселенської мережі” від 5 лютого 2009 року № 4028 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF33W00I.html
6. Проект Концепції розвитку сільських територій до 2030 року // [Саблук П.Т., Малік М.Й., Булавка О.Г. та ін.]. – К. : Ін-т аграрної економіки, 2007. – 47 с.
7. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть : в 2 т. / [Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа, С.О. Гудзинський, В.Д. Яровий]. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2003. – Соціальні ресурси сільських територій. Т. 2. – 2003. – 466 с.
8. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектору економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 3–10.

Рассмотрена эволюция теоретических положений относительно развития сельских территорий. Проведен научно-теоретический анализ категорий “сельские территории”, “сельская поселенческая сеть”, “сельское поселение”, в контексте с сущностью, структурой и уровнем использования их ресурсного потенциала.

Сельские территории, сельская поселенческая сеть, сельское поселение, потенциал.

In the article the evolution of theoretical positions is considered in relation to development of rural territories. The scientific analysis of categories is conducted “rural territories”, “rural settler network”, “rural settlement”, in a context with essence, structure and level of the use of their resource potential.

Rural territories, rural settler network, rural settlement, potential.